

بررسی عوامل معنوی نافرمانی حضرت آدم(علیه السلام) در بهشت از منظر قرآن کریم

فاطمه حسن پور عسکری^۱

چکیده

پیامبران از عصیان و سرکشی به دلیل عصمت به دورند، اما آیات متعددی در قرآن کریم به جریان نافرمانی که حضرت آدم(علیه السلام) در بهشت نموده، پرداخته است. اما روح کلی همه آنها این نکته است که ایشان به آنچه از آن نهی شده بود، مبادرت ورزید. تحقیق حاضر به هدف تبیین بررسی عوامل معنوی عصیان حضرت آدم (علیه السلام) در بهشت از منظر قرآن کریم به روش توصیفی و تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای به رشته تحریر در آمده است. مهم‌ترین یافته‌های تحقیق حاضر عبارتند از: عصیان یکی از عوامل رفتاری است که از دیدگاه قرآن می‌تواند موجب انحراف اعتقادی شود. پیامبران از عصیان و سرکشی به دلیل عصمت به دورند، اما آیات متعددی در قرآن کریم به جریان نافرمانی که حضرت آدم(علیه السلام) در بهشت نموده، پرداخته است. مفسران شیعه معتقدند عصیان آدم(علیه السلام) از نوع نافرمانی حرام نبوده است؛ اغوای شیطان، ضعف اراده، فراموشی عهد، گرایش به جاودانگی، گرایش به داشتن حکومت ابدی و گرایش به فرشته شدن از مهمترین عوامل معنوی نافرمانی حضرت آدم(علیه السلام) در بهشت از منظر قرآن کریم هستند.

کلیدواژه: بهشت، حضرت آدم، نافرمانی، عوامل معنوی، قرآن کریم.

^۱. دانش آموخته سطح دو حوزه علمیه حضرت زینب (سلام الله علیها)، hoseyniii@gmailcom, Hakime.

مقدمه

انسان برای رسیدن به سعادت و کمال، نیاز به هدایت و راهنمایی کسی دارد که بر جهان هستی و خلقت انسان آگاهی و احاطه کامل داشته باشد. از این رو، خدای حکیم برای هدایت مردم پیامبرانی را از میان خودشان برگزید تا رسالت روشنگری، راهنمایی و هدایت آنان را بر دوش گیرند. یکی از ویژگی‌های پیامبران، معصوم(علیهم السلام) و مصون بودن از خطا و گناه است. زیرا اگر احتمال گناه، نسیان و غفلت در آنها باشد، احتمال خطا و انحراف در گرفتن پیام وحی، تصرف در آن و یا ناتوانی در ابلاغ آن به مردم وجود خواهد داشت. در این صورت حجت بر مردم ابلاغ نشده و نقض غرض می‌شود.

حضرت آدم(علیه السلام) یکی از انبیای برگزیده خداوند می باشد و یکی از صفات و شرایط مهم پیامبری ایشان عصمت است. اگر پیامبران معصوم نباشند، مردم به گفته های آنان اطمینان پیدا نمی کنند، آنان را امین و الگوی خود نمی دانند و به خدای یگانه و بی همتا ایمان نمی آورند.

سرگذشت حضرت آدم(علیه السلام) و ابلیس در چند جای قرآن کریم بیان شده، ولی در هر جا نکات تازه و بکری در برداشته است. مفسران شیعه معتقدند عصیان آدم(علیه السلام) از نوع نافرمانی حرام نبوده است؛ زیرا به نظر آنان پیامبران هم از شرک و کفر، هم در دریافت و ابلاغ وحی و هم در ارتکاب گناهان کبیره و صغیره، عصمت دارند.^۱ «گناه مطلق» به معاصی ای اطلاق می‌شود که مجازات الهی را به دنبال دارد، در حالی که «گناه نسبی» به ترک اولی یا انجام اعمال مباحی اشاره دارد که برای افراد بزرگ شایسته نیست و از نظر شرعی حرام به شمار نمی‌آید و مجازاتی در پی ندارد.^۲

مقاله حاضر با هدف تبیین «بررسی عوامل معنوی نافرمانی حضرت آدم در بهشت(علیه السلام) از منظر قرآن کریم» پاسخگوی سوال زیر است:

- عصیان به چه معناست؟

^۱. حلی، کشف المراد، ص ۱۵۵.

^۲. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۱۸۷ و ۱۸۸.

- عوامل معنوی نافرمانی حضرت آدم (علیه السلام) از منظر قرآن کریم کدامند؟

در ضمن کتب تفسیری و در مقالات متعددی به بررسی نافرمانی حضرت آدم (علیه السلام) پرداخته شده است:

مقاله «عصمت آدم (علیه السلام) در نگاه نقد»؛ که در سال ۱۳۸۷ به چاپ رسیده است. نویسنده این مقاله محمد هاشم زمانی است که در این مقاله بحث نافرمانی آدم (علیه السلام) در بهشت و وسوسه او بوسیله شیطان که طبعاً با عصمت و پیامبری او ناسازگار است را مورد بررسی قرار داده است.

همچنین مقاله «ناقض نمایی عصیان و عصمت حضرت آدم» بررسی شبهات عصمت ناظر بر آیات دال بر معصیت آدم بر اساس تحلیل سید مرتضی و علامه مجلسی؛ نوشته مصطفی جعفرپیشه فرد است که در سال (۱۴۰۲) به چاپ رسیده است. نویسنده در این مقاله شبهات عصمت ناظر بر آیات دال بر معصیت و خطای آدم را براساس تحلیل سیدمرتضی و علامه مجلسی بحث و ارزیابی کرده است. آن دو بزرگوار باتوجه به ظواهر برخی آیات، حدود هفت شبهه را بر عصمت آدم و درنهایت عصمت همه انبیاء، بررسی کرده و پاسخ گفته اند. تمامی این شبهات برگرفته از تعبیراتی مانند عصیان، غوایت، ظلم، توبه، لغزش، غفران و مخالفت با نهی الهی است که در قرآن نسبت به حضرت آدم به کار رفته است. اما مقاله حاضر در صدد است به عوامل معنوی نافرمانی حضرت آدم (علیه السلام) از منظر قرآن کریم بپردازد.

۱- مفهوم عصیان

عصیان از ماده «عَصَى عَصِيَانًا: اذا خرج عن الطاعة»^۱ در لغت به معنای نافرمانی و خروج از طاعت است.^۲ اصل آن از تمناع به وسیله عصا است و در اصطلاح همان پیروی نکردن و سرپیچی و مقاومت است و این حقیقت گاهی ملازم با معصیت است و گاهی نیست.^۳

۲- بررسی عوامل معنوی نافرمانی حضرت آدم (علیه السلام) از منظر

قرآن کریم

عصمت انبیاء از اصول مسلم و قطعی امامیه است، اما ظاهر برخی آیات قرآن که بر خطای حضرت آدم دلالت دارد، موجب اشکال و شبهه در اصل عصمت انبیاء شده است. تمامی این شبهات برگرفته از تعبیراتی مانند عصیان، غوایت، ظلم، توبه، لغزش، غفران و مخالفت با نهی الهی است که در قرآن نسبت به حضرت آدم به کار رفته است. عصیان حضرت آدم، مخالفت با امر استحبابی و ترک اولی بوده است.^۴ عوامل نافرمانی حضرت آدم (علیه السلام) با توجه به آیات قرآن عبارتند از:

۲-۱- اغواء شیطان

شیاطین ، موجوداتی نامرئی از جنس جن اند که از شعور ، آگاهی ، آزادی و قدرت انتخاب برخوردارند ؛ لیکن با سوء استفاده از آزادی خود ، با زیبا جلوه دادن زشتی ها و تحریک هوس های نامشروع انسان ، به گمراه ساختن و فریب دادن او می پردازند . حکمت نقش اغواگرانه ای که شیاطین در نظام آفرینش بازی می کنند ، شکوفایی استعداد های پنهانی انسان ، تربیت شدن در حدّ انسان کامل ، و مقاوم شدن او در برابر مشکلات در سایه مقاومت در برابر این لغزشگاه ها و فریب هاست . این ، در حالی است که مرز سلطه شیاطین بر انسان ، از حدّ تحریک و وسوسه فراتر

۱. راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۵۷۰.

۲. قرشی بنابی، قاموس قرآن، ج ۵، صص ۱۱-۱۲.

۳. سبحانی، تفسیر صحیح آیات مشکله، ص ۱۲۵.

۴. پیشه فرد، تناقض نمایی عصیان و عصمت حضرت آدم « بررسی شبهات عصمت ناظر بر آیات دالّ بر معصیت آدم بر اساس تحلیل سید مرتضی و علامه مجلسی»، ص ۱، ش ۱۸.

نمی رود . از این رو ، آنان ، انسان را به زشتی ها دعوت می کنند؛ لیکن نمی توانند او را به ارتکاب زشتی ها وا دارند .^۱

شیطان در عین این که از حواس انسان غایب است، تصرفات عجیبی در عالم انسانیت دارد، در واقع دشمن درونی و خانگی انسان است، در عین این که از آشکار همه با خبر است از پنهان آن ها نیز اطلاع دارد، حتی از نهفته ترین و پوشیده ترین افکاری که در زوایای ذهن و فکر آدمی جای دارد نیز با خبر است و علاوه بر این که با خبر است ، مشغول دسیسه در آن و گمراه ساختن صاحب آن نیز هست. این موجود قبل از این که انسانی به وجود آید، با ملائکه می زیسته و هیچ امتیازی بر آنان نداشته است. پس از این که آدم (علیه السلام) پا به عرصه وجود نهاد، وی از صف فرشتگان خارج شده بر خلاف آنان در راه شر و فساد افتاد و سرانجام کارش به این جا رسید که تمامی انحراف ها و شقاوت ها و گمراهی ها و امور باطلی که در بنی نوع بشر به وقوع پیوندد همه به یک حساب مستند به وی شود. آقرآن کریم وسوسه و فریب کاری شیطان را عامل نافرمانی حضرت آدم (علیه السلام) از بهشت معرفی می کند:

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ * فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ^۲ و گفتیم: ای آدم، خود و همسرت در این باغ سکونت گیر[اید]؛ و از هر کجای آن خواهید فراوان بخورید؛ و[الی] به این درخت نزدیک نشوید، که از ستمکاران خواهید بود.»
پس شیطان هر دو را از آن بلغزانید؛ و از آنچه در آن بودند ایشان را به درآورد؛ و فرمودیم: «فرود آیید، شما دشمن همدیگرید؛ و برای شما در زمین قرارگاه، و تا چندی برخورداری خواهد بود.

^۱ . محمدی ری شهری، گزیده حکمت نامه پیامبر اعظم (صلی الله علیه و آله و سلم) ، ج ۱ ، ص ۷۶۱.

^۲ . طباطبایی، ترجمه المیزان، ج ۸، ص ۴۳.

^۳ . بقره: ۳۵ و ۳۶.

که برخی از کمالات فطری مانند بی‌نیازی از غذا و نوشیدنی که مختص ملائکه است، برای انبیاء نیز وجود دارد. لذا این معنا به خودی خود، افضلیت ملائکه را اثبات نمی‌کند.^۱

^۱ . اشکوری، تفسیر شریف لاهیجی، ج ۲، ص ۱۳.

نتایج

نتایج تحقیق حاضر با عنوان « بررسی عوامل معنوی نافرمانی حضرت آدم (علیه السلام) در بهشت از منظر قرآن کریم » عبارتند از:

عصیان یکی از عوامل رفتاری است که از دیدگاه قرآن می تواند موجب انحراف اعتقادی شود. پیامبران از عصیان و سرکشی به دلیل عصمت به دورند، اما آیات متعددی در قرآن کریم به جریان نافرمانی که حضرت آدم (علیه السلام) در بهشت نموده، پرداخته است. اما روح کلی همه آنها این نکته است که ایشان به آنچه از آن نهی شده بود، مبادرت ورزید. عوامل معنوی نافرمانی حضرت آدم (علیه السلام) در بهشت عبارتند از:

- اغوای شیطان: قرآن کریم وسوسه و فریبکاری شیطان را عامل نافرمانی حضرت آدم (علیه السلام) از بهشت معرفی می کند. شیطان قبل از این که انسانی به وجود آید، با ملائکه می زیسته و هیچ امتیازی بر آنان نداشته است. پس از این که آدم (علیه السلام) پا به عرصه وجود نهاد، وی از صف فرشتگان خارج شده بر خلاف آنان در راه شر و فساد افتاد و سرانجام کارش به این جا رسید که تمامی انحراف ها و شقاوت ها و گمراهی ها و امور باطلی که در بنی نوع بشر به وقوع پیوندد همه به یک حساب مستند به وی شود.
- ضعف اراده: در قرآن کریم با نگرش های مختلفی به اراده و انگیزه و نیت پرداخته شده است؛ مانند این که اراده قوی، عامل صبر و شکیبایی دانسته شده و یا این که داشتن انگیزه الهی، موجب رستگاری است. بدین جهت ضعف اراده حضرت آدم (علیه السلام) در پیمان با خدا، زمینه نافرمانی ایشان از منظر قرآن کریم است.
- فراموشی عهد: میان انسان و خداوند متعال عهد و پیمانی است که پاسداری از آن درهای معنوی را می گشاید و آدمی را به نزد خدا یا عالم «عندیت» می رساند؛ اما بنابر فرمایش خداوند متعال در قرآن کریم به فراموشی سپردن عهد خدا از سوی آدم (علیه السلام) زمینه نافرمانی او را فراهم کرد.
- گرایش به جاودانگی: میل به بقا و جاودانگی ریشه در فطرت انسان دارد. قرآن کریم بارها آدمیان را به زندگی جاودانه پس از مرگ توجه می دهد و زندگی این دنیا را جز سرگرمی

و بازیچه چیزی نمی داند. از گفت وگویی میان شیطان و حضرت آدم، می توان استفاده کرد که شیطان از گرایش حضرت آدم و همسرش به جاودانگی استفاده کرد و توانست به هدف خویش، که فریب آنها بود، برسد.

- گرایش به داشتن حکومت ابدی: وسوسه گرایش به حکومت ابدی و سلطنتی که هرگز کهنه نمی شود، این وسوسه نشان دهنده تمایل انسان به داشتن قدرت و حکومتی است که با گذر زمان فرسوده و نابود نمی شود در قرآن کریم، گرایش به حکومت ابدی در مورد حضرت آدم (علیه السلام) به عنوان یکی از وسوسه های شیطان برای فریب ایشان مطرح شده است.

- گرایش به فرشته شدن: شیطان به حضرت آدم وعده داد که اگر از درخت ممنوعه بخورد، فرشته خواهد شد یا جاودانه در بهشت خواهد ماند. این وعده، نمادی از تمایل انسان به دستیابی به مقام و جایگاهی بالاتر و معنوی تر است، که در این مورد، به معنای رسیدن به جایگاه فرشتگان و داشتن زندگی جاودانه بود.

منابع

- قرآن کریم
- ۱. اشکوری، محمد بن علی، تفسیر شریف لاهیجی، تهران: دفتر نشر داد ، چاپ اول، ۱۳۷۳ ه.ش.
- ۲. جوادی آملی، عبدالله، فطرت در قرآن، قم: اسراء، چاپ دوم، ۱۳۷۹ ه.ش.
- ۳. حلی، جمال الدین، کشف المراد، قم: کتابفروشی اسلامیة، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۸ ه.ش.
- ۴. خمینی، روح‌الله، آداب الصلاة، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ دوم، ۱۳۸۸ ه.ش.
- ۵. خمینی، روح‌الله، تقریرات فلسفه امام خمینی، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ اول، ۱۳۸۱ ه.ش.
- ۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، تهران: مرتضوی، چاپ چهارم، ۱۳۸۸ ه.ش.
- ۷. سبحانی تبریزی، جعفر، تفسیر صحیح آیات مشکله، تهران: مؤسسه نشر و تبلیغ کتاب، چاپ پنجم، ۱۳۶۴ ق.
- ۸. شفیعی مازندرانی، محمد ، پژوهشی پیرامون فطرت مذهبی در انسان، قم: جامعه مدرسین، چاپ دوم، ۱۳۶۸ ه.ش.
- ۹. شیروانی، علی ، سرشت انسان: پژوهشی در خداشناسی فطری، قم: معاونت امور اساتید و دروس معارف اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷ ه.ش.
- ۱۰. صدوق، محمد بن علی، علل الشرایع، نجف: المكتبة الحیدریة، چاپ چهارم، ۱۳۸۵ ق.
- ۱۱. طباطبایی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، ۱۳۷۴ ه.ش.
- ۱۲. طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه تفسیر جوامع الجامع، مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهشهای اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۵ ه.ش.

۱۳. طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه تفسیر مجمع البیان، تهران: فراهانی چاپ اول، بی‌تا.
۱۴. قرشی بنابی، علی‌اکبر، قاموس قرآن، قم: دارالکتب الاسلامیه، چاپ سیزدهم، ۱۳۷۸ ه.ش.
۱۵. قطب، سید، فی ضلال القرآن، تهران: احسان، چاپ پنجم، ۱۳۹۴ ه.ش.
۱۶. قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر قمی، قم: دارالکتاب، چاپ اول، ۱۳۸ ه.ش.
۱۷. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت: دار إحياء التراث بیروت، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق.
۱۸. محمدی‌ری شهری، محمد، گزیده حکمت نامه پیامبر اعظم (صلی الله علیه و آله و سلم)، قم: موسسه فرهنگی دارالحديث، چاپ سوم، ۱۳۹۴ ه.ش.
۱۹. مغنیه، محم جواد، ترجمه تفسیر کاشف، قم: بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، چاپ اول، ۱۳۷۸ ه.ش.
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن، قم: دارالکتب الاسلامیه، چاپ نهم، ۱۳۸۶ ه.ش.
۲۱. برگزیده تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الإسلامیة، چاپ سیزدهم، ۳، ۱۳۸۲ ه.ش.

مقاله

۱. بشیری، ابوالقاسم "نظریه انگیزش در اندیشه دینی" شماره دوم، ۱۳۹۳ ه.ش.
۲. جباریان، مهدی "انواع نظام‌های سیاسی و حکومتی در جهان" ۱۴۰۳ ه.ش.
۳. جعفرپیشه فرد و محسنی، مصطفی و محمدسالم "بررسی شبهات عصمت ناظر بر آیات دال بر معصیت آدم بر اساس تحلیل سید مرتضی و علامه مجلسی" ۱۴۰۲ ه.ش.
۴. شیبانی دلویی، داوود "دیدگاه‌های انسان شناختی قرآنی امام خمینی" ۱۳۷۴ ه.ش.
۵. مظاهری سیف، حمیدرضا "حیات طیبّه از دیدگاه قرآن کریم" ۱۳۸۵ ه.ش.